

O‘ZBEKISTONDA YOSHLARNING OLIY TA’LIM MUASSASALARIGA HUJJAT TOPSHIRISH FAOLLIGINING PASAYISH TENDENSIYASI: IJTIMOIY-IQTISODIY OMILLAR VA STRATEGIK YECHIMLAR

D.N. Rashidov

Toshkent davlat transport universiteti katta o‘qituvchisi

Z.K. Kamolov

Toshkent davlat transport universiteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekistonda yoshlarning oliy ta’lim muassasalariga hujjat topshirish faolligida kuzatilayotgan pasayish tendensiyasi ijtimoiy-iqtisodiy, institutsional va ta’limiy omillar kesimida tahlil qilinadi. Tadqiqotda 2019/2020–2025/2026-o‘quv yillari bo‘yicha ochiq statistik ma’lumotlar, qabul jarayoniga oid axborotlar hamda yoshlarning kasbiy tanloviga ta’sir etuvchi omillar qiyosiy-dinamik yondashuv asosida o‘rganildi. Tahlil natijalari abituriyentlar sonidagi pasayish faqat oliy ta’limga qiziqish kamayishi bilan izohlanmasligini, balki xususiy oliy ta’lim tashkilotlari ulushining ortishi, professional ta’lim yo‘nalishlariga talabning kuchayishi, mehnat bozorida amaliy ko‘nikmalarga ehtiyoj oshishi, oilaviy-iqtisodiy imkoniyatlar, hududiy ta’lim sifati va raqamli muhit ta’siri bilan bog‘liq ekanini ko‘rsatadi. Maqolada oliy ta’lim tizimining jozibadorligini oshirish, maktab va oliy ta’lim o‘rtasidagi uzviylikni kuchaytirish, kasbiy yo‘naltirish mexanizmlarini takomillashtirish hamda hududiy tengsizliklarni kamaytirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: yoshlar, oliy ta’lim, abituriyent, qabul jarayoni, professional ta’lim, kasbiy yo‘naltirish, mehnat bozori, raqamli muhit, ta’lim sifati.

KIRISH

XXI asrda oliy ta’lim jamiyatning intellektual salohiyatini shakllantiruvchi, mehnat bozorini malakali kadrlar bilan ta’minlovchi va innovatsion taraqqiyotga xizmat qiluvchi asosiy institutlardan biri hisoblanadi. Oliy ta’lim muassasalari nafaqat kasbiy bilim beruvchi tizim, balki yoshlarning ijtimoiy faolligi, ilmiy tafakkuri, mustaqil qaror qabul

qilish qobiliyati va raqobatbardoshligini rivojlantiruvchi muhit sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda oliy ta’limga qabul jarayonida abituriyentlar soni bo‘yicha sezilarli o‘zgarishlar kuzatilmoqda. Ochiq manbalarda 2020-yilda abituriyentlar soni 1,484 million nafarga yetgani, keyingi yillarda esa raqamlar bosqichma-bosqich pasaygani qayd etilgan. 2025/2026-o‘quv yili uchun ayrim manbalarda dastlabki ro‘yxatdan o‘tganlar soni 732 411 nafar sifatida berilgan bo‘lsa, keyingi brifing ma’lumotlarida 671 397 nafar abituriyent ro‘yxatdan o‘tgani keltiriladi. Bunday tafovut ro‘yxatdan o‘tish bosqichi, to‘lov holati, test sinovida ishtirok etish huquqi va yakuniy statistik qamrovdagi farqlar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Maqolaning dolzarbligi abituriyentlar sonidagi pasayishning oddiy statistik holat emasligi bilan belgilanadi. Ushbu jarayon oliy ta’limga bo‘lgan ijtimoiy ishonch, yoshlarning kasbiy strategiyasi, oilalarning iqtisodiy imkoniyatlari, hududiy ta’lim sifati, xorijiy va xususiy ta’lim tashkilotlariga qiziqish, professional ta’lim tizimining kengayishi hamda raqamli muhitning yoshlar motivatsiyasiga ta’siri bilan uzviy bog‘liqdir. Shu sababli muammoni bir omilga bog‘lab izohlash ilmiy jihatdan yetarli emas.

Tadqiqotning maqsadi O‘zbekistonda yoshlarning oliy ta’lim muassasalariga hujjat topshirish faolligida kuzatilayotgan pasayish tendensiyasini tahlil qilish, unga ta’sir etuvchi asosiy omillarni aniqlash va oliy ta’lim tizimining jozibadorligini oshirishga qaratilgan amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

METODLAR

Tadqiqotda qiyosiy-dinamik tahlil, statistik ma’lumotlarni umumlashtirish, sabab-oqibat aloqalarini aniqlash va kontent-tahlil metodlaridan foydalanildi. Qiyosiy-dinamik tahlil orqali 2019/2020–2025/2026-o‘quv yillari kesimida abituriyentlar sonining o‘zgarish sur’atlari ko‘rib chiqildi. Statistik umumlashtirish usuli abituriyentlar soni, gender tarkibi, joriy yil bitiruvchilari ulushi va qabul jarayonidagi ayrim ko‘rsatkichlarni tizimlashtirish imkonini berdi.

Tadqiqotning empirik asosi sifatida ochiq axborot manbalarida e’lon qilingan qabul statistikasi, Bilim va malakalarni baholash agentligi xabarlariga tayangan ommaviy

axborot vositalari ma'lumotlari hamda Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi axborot xizmati brifingida berilgan ko'rsatkichlardan foydalanildi. 2025/2026-o'quv yili bo'yicha manbalarda 732 411 va 671 397 raqamlari uchragani sababli maqolada ularning qamrovi farqlanishi alohida izohlandi.

Tadqiqotda bevosita so'rovnoma yoki intervyu o'tkazilmagan. Shu bois xulosalar mavjud statistik ma'lumotlar va ochiq manbalardagi axborotlar asosida shakllantirildi. Bu holat maqola natijalarini dastlabki tahliliy xulosa sifatida baholashni taqozo etadi.

NATIJALAR

2019/2020–2025/2026-o'quv yillari bo'yicha abituriyentlar sonidagi dinamikani ko'rib chiqish oliy ta'limga hujjat topshirish faolligi bir tekis pasaymaganini, ayrim yillarda keskin o'sish va keyingi bosqichlarda pasayish kuzatilganini ko'rsatadi. 2020-yilda abituriyentlar soni 1,484 million nafarga yetib, eng yuqori ko'rsatkichlardan biri qayd etilgan. 2021-yilda raqam 948 ming nafardan oshgan, 2022-yilda 1,214 million, 2023-yilda 1,018 million, 2024-yilda esa 894 ming atrofida bo'lgan. 2025-yilga kelib dastlabki ro'yxatdan o'tganlar 732 ming atrofida qayd etilgan, keyingi manbada esa 671 397 nafar ko'rsatkich berilgan.

1-jadval

2019/2020–2025/2026-o'quv yillarida oliy ta'lim muassasalariga hujjat topshirgan abituriyentlar soni dinamikasi

O'quv yili	Abituriyentlar soni	Izoh
2019/2020	1 066 925	Yuqori talab saqlangan davr
2020/2021	1 484 085	Tahlil davridagi eng yuqori ko'rsatkich
2021/2022	948 211	Keskin pasayish kuzatilgan
2022/2023	1 214 232	Qisman tiklanish qayd etilgan
2023/2024	1 018 007	Pasayish tendensiyasi boshlangan
2024/2025	894 279	Pasayish davom etgan
2025/2026	732 411 yoki 671 397	Manbalarda qamrov farqi mavjud

2025/2026-o‘quv yili bo‘yicha 671 397 nafar abituriyentning 426 685 nafari joriy yil bitiruvchilari, 244 712 nafari oldingi yillar bitiruvchilari sifatida qayd etilgan. Gender tarkibida xotin-qizlar 361 019 nafarni, erkaklar 310 378 nafarni tashkil etgan. Ushbu ko‘rsatkichlar oliy ta‘limga intilishda xotin-qizlar ulushi yuqori ekanini ko‘rsatadi.

Natijalar abituriyentlar sonining pasayishi bir necha omil bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi. Birinchi omil — oliy ta‘lim xizmatlari bozorining diversifikatsiyalashuvidir. Xususiy universitetlar, xorijiy oliy ta‘lim filiallari, masofaviy ta‘lim shakllari va xalqaro dasturlar yoshlar uchun tanlov imkoniyatini kengaytirdi. Natijada davlat oliy ta‘lim muassasalariga hujjat topshirish yagona yo‘l sifatida qaralmayapti.

Ikkinchi omil — professional ta‘lim va qisqa muddatli kasbiy tayyorgarlikka ehtiyojning ortishidir. Mehnat bozorida ayrim kasblar bo‘yicha diplomdan ko‘ra amaliy ko‘nikma, texnik malaka, til bilish, axborot texnologiyalaridan foydalanish va ish tajribasi yuqori baholanmoqda. Bu jarayon yoshlarning “avval oliy ma‘lumot, keyin ish” modelidan “avval malaka, daromad va kasbiy tajriba” modeliga qisman o‘tishiga sabab bo‘lmoqda.

Uchinchi omil — hududiy ta‘lim sifati va maktabdan oliy ta‘limgacha bo‘lgan uzviylikdagi farqlardir. Chekka hududlarda malakali pedagoglar yetishmasligi, tayyorgarlik kurslariga kirish imkoniyatining cheklanganligi, raqamli resurslardan foydalanish darajasidagi tafovut va oilalarning iqtisodiy imkoniyatlari oliy ta‘limga kirish motivatsiyasiga ta‘sir ko‘rsatadi. Natijada ayrim yoshlar oliy ta‘limga kirish imtihonlarini o‘z imkoniyatidan yuqori to‘siq sifatida qabul qilishi mumkin.

To‘rtinchi omil — raqamli muhitning yoshlar e‘tibori va vaqt taqsimotiga ta‘siridir. Mobil qurilmalar, ijtimoiy tarmoqlar va ko‘ngilochar platformalar axborot olish imkoniyatlarini kengaytirgan bo‘lsa-da, ulardan maqsadsiz foydalanish o‘quv intizomi, kitobxonlik, mustaqil tayyorgarlik va kasbiy rejalashtirishga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin. Ushbu omilni mutlaq sabab sifatida emas, balki ta‘lim motivatsiyasiga ta‘sir etuvchi qo‘shimcha ijtimoiy-psixologik omil sifatida baholash maqsadga muvofiq.

MUHOKAMA

Tahlil natijalari abituriyentlar sonining pasayishini oliy ta‘limga qiziqishning oddiy kamayishi sifatida talqin qilish yetarli emasligini ko‘rsatadi. Jarayon murakkab va ko‘p

omilli xususiyatga ega. Oliy ta'limga hujjat topshirish faolligi yoshlarning kasbiy kutuvlari, oilaviy-iqtisodiy sharoitlari, mehnat bozori talablarining o'zgarishi, ta'lim xizmatlari bozorining kengayishi va hududiy imkoniyatlar bilan bog'liq holda shakllanadi.

Birinchidan, oliy ta'lim diplomining mehnat bozoridagi qiymati yoshlar tasavvurida avvalgidan murakkabroq baholanmoqda. Agar diplom real kasbiy kompetensiya, ishga joylashish imkoniyati va daromad o'sishi bilan mustahkamlanmasa, oliy ta'limning ijtimoiy jozibadorligi pasayadi. Shu sababli oliy ta'lim muassasalari o'quv dasturlarini mehnat bozori ehtiyojlari bilan uyg'unlashtirishi, amaliyot, stajirovka, loyiha ishlari va ish beruvchilar bilan hamkorlikni kuchaytirishi zarur.

Ikkinchidan, professional ta'lim tizimining rivojlanishi oliy ta'limga raqobatchi sifatida emas, balki ta'lim trayektoriyalarini kengaytiruvchi yo'nalish sifatida qaralishi lozim. Yoshlar kasb-hunar egallab, keyinchalik oliy ta'limga o'tishi yoki ishlab chiqarishdagi tajribasini akademik bilim bilan boyitishi mumkin. Buning uchun professional ta'lim va oliy ta'lim o'rtasida moslashuvchan kredit tizimi, o'qishni davom ettirish yo'llari va kasbiy sertifikatlarni tan olish mexanizmlari kuchaytirilishi kerak.

Uchinchidan, hududiy tengsizliklar oliy ta'limga kirish faolligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Poytaxt va yirik shaharlardagi abituriyentlar qo'shimcha tayyorgarlik, sifatli ta'lim resurslari, malakali repetitorlar va axborot manbalariga kengroq ega bo'lishi mumkin. Chekka hududlarda esa tayyorgarlik sifati, transport, internet, moliyaviy imkoniyat va kasbiy maslahat tizimi yetarli bo'lmasligi mumkin. Shuning uchun oliy ta'limga kirish imkoniyatlarini kengaytirish faqat imtihon tartibini o'zgartirish bilan emas, maktab ta'limi sifatini hududlar kesimida tenglashtirish bilan bog'liq bo'lishi kerak.

To'rtinchidan, raqamli texnologiyalar ta'lim uchun kuchli vosita bo'lishi mumkin, ammo raqamli muhitning nazoratsiz iste'moli yoshlarning diqqatini parchalab, uzoq muddatli maqsad qo'yish qobiliyatini zaiflashtiradi. Shu sababli maktab va oliy ta'lim tizimida raqamli madaniyat, vaqtni boshqarish, mustaqil o'qish, axborotni tanqidiy saralash va kasbiy reja tuzish ko'nikmalariga alohida e'tibor qaratish zarur.

XULOSA

O'zbekistonda yoshlarning oliy ta'lim muassasalariga hujjat topshirish faolligida pasayish tendensiyasi kuzatilmoqda. Ushbu jarayonni faqat yoshlarning ta'limga qiziqishi kamaygani bilan izohlash ilmiy jihatdan tor yondashuv bo'ladi. Abituriyentlar sonidagi o'zgarishlar ta'lim xizmatlari bozorining kengayishi, xususiy va xorijiy ta'lim imkoniyatlari, professional ta'limning rivojlanishi, mehnat bozorida amaliy ko'nikmalarga talab ortishi, hududiy ta'lim sifati, oilaviy-iqtisodiy sharoit va raqamli muhit ta'siri bilan bog'liq.

Oliy ta'lim tizimining jozibadorligini oshirish uchun bir necha strategik yo'nalishga e'tibor qaratish zarur. Avvalo, maktab va oliy ta'lim o'rtasidagi uzviylik kuchaytirilishi, chekka hududlarda abituriyentlarni tayyorlash resurslari kengaytirilishi, kasbiy yo'naltirish ishlari erta bosqichdan yo'lga qo'yilishi kerak. Keyingi yo'nalish sifatida oliy ta'lim dasturlarini mehnat bozori ehtiyojlari bilan uyg'unlashtirish, amaliyot va ish beruvchilar bilan hamkorlikni kuchaytirish muhim. Bundan tashqari, professional ta'lim va oliy ta'lim o'rtasida moslashuvchan o'tish mexanizmlarini yaratish yoshlar uchun turli ta'lim trayektoriyalarini ochib beradi.

Yoshlarning oliy ta'limga munosabatini barqarorlashtirishda ta'lim sifati, iqtisodiy imkoniyat, kasbiy natijadorlik va ijtimoiy ishonch birgalikda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Oliy ta'lim muassasasi yoshlar uchun faqat diplom beruvchi tashkilot emas, balki kasbiy o'sish, ijtimoiy mobillik, ilmiy tafakkur va shaxsiy taraqqiyot maydoni sifatida namoyon bo'lgandagina hujjat topshirish faolligi barqarorlashadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1.https://abt.uz/blog/UQAqJ3KzD1l6VDGbaijIcsSeOss0FSBZggu_gmpy2kcvzuIEeng-past-darajaga-tushdi
- 2.<https://abt.uz/blog/20252026-oquv-yili-uchun-671-397-nafar-abituriyent-royxatdan-otdi>
- 3.<https://uzbmb.uz/post/view/2019-2020-o-quv-yili-uchun-oliy-ta-lim-muassasalarining-bakalavriatiga-abituriyentlarni-ro-yxatdan-o-tkazish->

yakunlandi#:~:text=Respublika%20bo'yicha%20jami%2060%20ta%20oliy%20ta'lim,30%20ta%20filiallariga%20kirish%20uchun%201%20mln.

4.<https://kun.uz/news/2020/07/21/2020-2021-oquv-yili-uchun-abituriyentlarni-royxatga-olish-yakunlandi>